



Onko järkee vai ei?

Juha Sihvola

Ilkka Niiniluoto ja Ilpo Halonen (toim.): Järki. Yliopistopaino/Helsinki University Press, Helsinki 1997, 362 sivua.

Suomen Filosofinen Yhdistys on vuodesta 1980 alkaen järjestänyt toistaiseksi 18 kotimaista yhden filosofisen käsitteen eri aspekteja erittelevää tutkijakollokviota otsikoilla: Totuus, Arvo, Rakkauts, Olio, Vapaus, Minä, Kauneus, Muutos, Intentio, Taito, Merkitys, Luonto, Tunne, Järki, Tahto, Tieto, Yhteisö ja Oppi. Loppua ei näy, vaikka pitkään mukana olleiden innostusta kokousten jokavuotisuus saattaa väliin horjuttaakin.

Käsittelyjen teemojen, niiden järjestyksen, kuten myös toistaiseksi poissaolollaan loistavien aiheiden pohjalta voi epäilemättä tehdä huomioita suomalaisen filosofian luonteesta ja mielenkiinnon kohteista.

Moni voi ajatella, että sana järki on otettu käsittelyyn aika myöhäisessä vaiheessa, vasta vuonna 1994, sijaluvulla 14, vaikka juuri filosofit jos ketkään oppineet ovat näihin päiviin saakka erityisen mielellään pullistelleet järkevyyden edustajina. Toisaalta järkevaksi on mukava esittäytyä, mutta vastaaminen kysymykseen, mitä se oikein tarkoittaa, on aina ollut sen verran ikävä tehtävä, että suorasanaisia yrityksiä on filosofienkin keskuudessa ollut vähemmän kuin luulisi. Voipa siten olla reipaskin teko, että filosofimme jo nyt ottivat järjen käteensä, eihän esimerkiksi viisauteen ole vielä kukaan kajottu, vaikka sitä kai pitäisi rakastaa jo viran puolesta.

Järjen käsitteen filosofinen erittely on vaikeaa esimerkiksi seuraavista syistä. Vaikka länsi-maisen filosofian ensimmäisiä edustajia, kreikkalaisia luonnonfilosofoja erityisesti elähdytti toivo maailman osoittamisesta järkipäiseksi ja ihmisjärjen käsitteittäväksi, järkeen liittyvä käsitteistö kreikkalaisessa filosofiassa muodostuu alun perinkin heterogeenisistä aineksista, joiden monimerkityksisyyksistä käsitteistön käyttäjät olivat perillä korkeintaan osittain. Logos on milloin 'sana,' milloin 'kuvaus,' 'selitys,' 'suhde,' 'argu-mentti,' 'peruste,' 'sääntö,' 'väite' tai yleensä 'järki.' *Nous* taas tarkoittaa jo Aristoteleella milloin järkeä ja ajattelua yleisesti, milloin maailman perusrakenteiden ja yksittäisolioiden tiettyyn lajiin kuuluminen intuitiivista käsittämistä. Antiikin filosofiassa on kuitenkin tyypillistä ajatella järjellisyys itse maailman perusominaisuudeksi, sellaiseksi pysyväksi ja välttämättömäksi rakenteeksi, jonka ihmisellekin ominainen järki kykenee luonnostaan käsittämään ja jonka käsittämiseen ihmisjärki on luonnostaan suuntautunut. Järjellisyys käsite on siis laaja: siihen sisältyy tietämys maailman ikuisesta, pysyvästä ja välttämättömästä rakenteesta sekä suuntautuneisuus tuon rakenteen käsittämiseksi ja elämän muotoilemiseen sen kanssa sopuinnossa olevaksi.

Kreikkalaisen filosofian tyypilliseen järkipäisyyteen sisältyy siis maailmaa koskevaa sisällöllistä tietoa sekä järjelle itselleen ominaista haluamista olla tietynlaisessa suhteessa tähän maailmaan. Sittemmin luottamus maailman järjellisyteen on horjunut rajustikin ja samoin on käynyt ajatukselle, että ihmisen järjellä itsessään olisi mitään haluja. Suppeimmillaan järki on tyypistynyt merkkijonojen tehokkaan prosessoinnin kyvyksi. Järjen käsitehistoria on siis pitkä ja monimutkainen. Moniulotteisia ovat järkeen myös nykyään liitetyt ajattelutottumukset sekä filosofiassa että filosofian ulkopuolella.

Vaihteleva valikoima järjestä

Ilkka Niiniluodon ja Ilpo Halosen toimittama Järki ei tuota lopullisia ratkaisuja järjen dilemmoihin eikä siihen pyrkään. SFY:n kollokvioiden ja myös niiden pohjalta laadituissa julkaisuissa on perinteisesti noudatettu oloissamme järkipäisistä maolaista tuhannen kukan kukkimisen periaatetta.

Kysymyksenasettelu on pidetty laveana, teemana olevaa käsitettä on saanut lähestyä vapaasti historiallisista ja historiattomista, systemaattisista ja epäsystemaattisista näkökulmista. Kirjoittajina on nyt kuten ennenkin edustava valikoima maamme varttuneempia ja nuorempia, selväjärkisiä ja järkeiskriittisiä filosofi. Järki sisältää 23 tasoltaan ja kiinnostavuudeltaan vaihtelevaa artikkelia. Mainitsen seuraavassa eräitä, joiden takia teoksen mielenkiinto- tai yöpöytälukeutena voi kestää muutaman päivän. Kaikki



muutkaan eivät ole mitään Ö-mappi -tavaraa. Jonkin verran sellaistaakin on toki mukana.

Risto Saarisen artikkelin 'Järke ja teko aristotelismissä' ehkä kiinnostavin jaksio viittaa Pierre Abelardin tekemään erotteluun tahtomisen ja suostumisen välillä. Abelardin mukaan on kolme tapausta, joissa henkilö voi tahtoa jotakin päämäärää mutta vain suostuvan sen välttämättömiksi ymmärrettyihin tiedettyihin seurauksiin mutta ei tahtovan näitä. Pelkkä suostuminen voi koskea päämäärän tuottamisen keinoja, sen ei-tarkoitettuja sivuvaikutuksia tai osaa päämäärän muodostamassa suuremmissa kokonaisuuksissa. Saarinen katsoo erottelujen avaavan kiinnostavia näköaloja esimerkiksi oikeudellisen vastuun tarkasteluihin, vaikka tiedettyinä ja ei-pakotettuina pelkät suostumukset ovatkin vastuullisuutta lieventävinä asiahaaroina ongelmallisempia kuin perinteiset aristoteelliset tietämättömyys ja ulkoinen pakko. Lapsensa ruokailutapoja koskevaan esimerkkiin vedoten Saarinen myös ehdottaa, että ihmiset voivat olla helpommin taipuvaisia suostumaan pikemminkin päämäärän osaksi kuin sen saavuttamisen keinoksi ymmärrettyyn ei-tahdottuun tekoon. On hyvä ainakin tietää, että lapsi syö alkuruoan helpommin alku- ja pääruoasta muodostuvan aterian osaksi kuin jälkiruoan saamisen keinoksi esitettyinä.

Artikkelissa 'Logiikka ja rationaalisuus' Ilpo Halonen tarkastelee eräitä tapauksia, joissa ihmiset ovat suhteellisen yksinkertaisissa päättelytesteissä taipuvaisia tekemään virhepäätelmiä. Klassinen esimerkki on Watsonin kortinvalintatehtävä. Siinä koehenkilöt saavat tutkia materiaalisesta implikaatiosta (jos p niin q) lausuvan väitteen totuutta neljässä vaihtoehdoisessa tapauksessa, joista kussakin tiedetään vain joko etu- tai takajäsenen totuus tai epätotuus (p, ei-p, q, ei-q). Tehtävässä kysytään, mitkä tapaukset on täsmälleen tutkittava, jotta materiaalisesta implikaatiosta mahdollinen totuus voidaan tietää. Koska implikaation falsifioi vain konjunktio p ja ei-q, riittäisi tietenkin tutkia vain tapaukset p ja ei-q. Esittämällä kysymys sopivasti manipuloitua, suhteellisen abstraktia korttiesimerkkiä käyttämällä useimmat ihmiset ovat kuitenkin taipuvaisia tekemään joko liian vähän tai liikaa tutkimusta oikean ratkaisun löytämiseksi. Lohdulliselta kuulostaa Halosen väite, että ammattifilosofit pärjäävät testissä yhtä heikosti kuin muutkin, mutta loogikot vielä huonommin. Tein testin Renvall-instituutin henkilökunnan keskuudessa, ja tulos vastasi täsmälleen väitettyä 'tavallinen pulliainen' -tasoa (10 prosenttia vastaa oikein). Emme sentään vajonneet ammattiloogikoiden tasolle.

Kuten Halonen, myös Ilkka Niiniluoto asettuu artikkelissa 'Kahnemann ja Tversky uskomusten irrationaalisuudesta' maltillisesti vastustamaan Fregen jälkeistä anti-psykologistista konsensusta, jonka mukaan muodollinen logiikka samoin kuin todennäköisyyslaskenta olisivat riippumattomia luonnollisen päättelyn psykologiasta. Arkielämästä ja tieteestä löytyy Niiniluodon mukaan kohtuullisessa määrin järkeä. Hän käsittelee todennäköisyyspäättelyä koskevia psykologisia testejä eikä hyväksy niissä löydettyjä virhetyyppisiä konklusiiviseksi evidenssiksi arkiajattelun irrationaalisuudesta. Ongelma näyttäisi usein olevan testeissä käytetyn kysymyksenasettelun harhaanjohtavassa retoriikassa. Rationaalisuuden normatiivisessa teoriassa on vielä tekemistä, tiivistää Niiniluoto.

Moite

Jotta arvosteluni olisi kriittinen, sen on sisällettävä ainakin yksi moite. Ryhtymättä maltilliseenkaan sävyyn keskustelemaan esimerkiksi erään artikkelin sisältämästä augustiinolais-luterilaista armo-oppia koskevasta ilmeisestä epätotuudesta ja muista historiaa koskevista horjuvuuksista, kohdistettakoon jälkiviisas harmistus SFY:n kollokviojulkaisujen toimituspolitiikkaan. Vuosien mittaan yhden sanan kirjoista olisi periaatteessa koostunut mukava käsikirjasto, josta aina silloin tällöin olisi iloa tutkimustyössäkin. Kun niteet on kuitenkin julkaistu ja näytetään edelleen julkaistavan milloin missäkin muodossa, niitä joutuu omasta hyllystänsäkin etsimään kissojen ja koirien kanssa. Jollei myönnetä, että yhden sanan kollokvioiden perinne on lähestymässä iltaansa, voisi ajatella asiaan saatavan uutta ryhtiä pyrkimällä vastedes yhdenmukaiseen ulkoasuun esimerkiksi sarjan kahdenkymmenen juhluvuoden kunniaksi.

Kirjoittaja on Suomen Akatemian vanhempi tutkija, joka toimii Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa.
juha.sihvola@helsinki.fi

